

Med pennan i hand

TREHUNDRA ÅR
AV DIPLOMATERS BERÄTTELSE

Per-Arne Bodin & Elena Balzamo (red.)

Konferenser 109

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH
ANTIKVITETS AKADEMIEN

Med pennan i hand. Trehundra år av diplomaters berättelser. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA). Konferenser 109. Stockholm 2023. 200 s.

ABSTRACT

The essays collected in this volume are based on presentations and panel discussions from a symposium held in November 2021 at the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities. The symposium aimed to investigate different kinds of writings, such as reports, travelogues, letters, diaries, and memoirs by diplomats in office in different places—from Russia to Spain, from Constantinople to Algiers. The persons in question were no simple tourists: they had a mission to fulfil, and they often stayed in their designated country long enough to gain a considerable knowledge of it. At the same time, they remained outside observers, and it is no wonder that many of them felt the urge to share with their compatriots their experience of “exotic” societies and cultures. Some of the descriptions they left constitute highly valuable testimonies, covering the period from the early 17th to the early 20th centuries.

KEYWORDS

diplomatic poetics, diplomats, travel writing, testimony, 17th century, 18th century, 19th century, 20th century

© 2023 Författarna och KVHAA

ISBN 978-91-88763-45-7

ISBN 978-91-88763-46-4 (pdf)

ISSN 0348-1433

Utgivare: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien
Box 5622, SE-114 86 Stockholm, Sverige
vitterhetsakademien.se

Distribution: eddy.se ab, Box 1310, SE-621 24 Visby, Sverige
vitterhetsakademien.bokorder.se

Omslagsbild: "Le comte de Mornay, en costume d'ambassadeur" av Eugène Delacroix (1798–1863). © RMN-Grand Palais (musée du Louvre) / Stéphane Maréchal

Omslag och grafisk form: Bitte Granlund/Granlunds Grafiska
Tryck: By Wind 2023

Innehåll

Diplomater och deras skrivande. Depesch och anekdot PER-ARNE BODIN	7
Anthonis Goeteeris beskrivning av Novgorodområdet 1615–1616 ELISABETH LÖFSTRAND	17
Den danske diplomaten Hildebrand von Horn. Observatör och medagerande i 1680-talets turbulenta Moskva ULLA BIRGEGÅRD	29
Små berättelser och sociala sammanhang. Magnus Gabriel De la Gardies brev hem under Sveriges ambassad i Frankrike 1646 SUSANNE TIENKEN	47
Långt borta men ändå nära. Bruket av den grekisk-romerska litteraturen i det osmanska sändebudet Said Efendis beskrivning av Sverige år 1733 JOACHIM ÖSTLUND	67
Gustav Philip Creutz skildringar av 1760-talets Spanien CHARLOTTA WOLFF	85
Pehr Olof von Asp och hans <i>Resa i Levanten</i> år 1796 CARINA LIDSTRÖM	101
Legationen och lärdomen. Resan som filologisk meritering i tidigt 1800-tal PAULA HENRIKSON	121

Lugnet före stormen. Tre nordiska diplomater i Alger på 1820-talet ELENA BALZAMO	143
Diplomater skriver om det tidiga 1900-talets Konstantinopel. Förmedling och fiktionalisering av (själv)biografiskt stoff HELENA BODIN	165
Diplomatpoetik. Genrer, språk, karriärer PER-ARNE BODIN	189
Författarna	193

CHARLOTTA WOLFF

Gustav Philip Creutz skildringar av 1760-talets Spanien

Den extraordinarie kanslitjänstemannen och tidigare kavaljeren hos hertig Fredrik Adolf, greve Gustav Philip Creutz, född år 1731 i Anjala i Kymmenedalen, blev hösten 1762 utnämnd till svensk minister i Spanien. Under det årtionde han ditills tillbringat som ung tjänsteman i Stockholm hade han gjort sig känd som skald, och hans högt uppskattade dikter "Daphne" och "Atis och Camilla" ingick i den andra delen av Tankebyggarordens *Witterhets-Arbeten*, som utkom i december 1762. Att bli diplomat var sannolikt inte något som han hade planerat målmedvetet. Att förestå beskickningen i Spanien var hans första diplomatiska uppdrag. Det inföll vid en politiskt turbulent tidpunkt, då de franskvänliga hattarna, och med dem Creutz beskyddare inom kansliet, höll på att försvagas i riksdagen. Uppdraget innebar för den trettioårige Creutz, som saknade ekonomisk trygghet, en ny karriärmöjlighet utanför det politiskt grälsjuka hemlandet.¹

Creutz hade ingen brådska till Spanien, och han anträdde sin resa först följande sommar. Madrid var en från Skandinavien sett avlägsen ort, och med Spanien hade Sverige betydligt färre gemensamma intressen än med exempelvis Frankrike. Då Creutz sent omsider åkte iväg, reste han via Paris och Genève. I Paris uppehöll han sig länge hos den svenske ambassadören, friherre Ulrik Scheffer, som var bror till Creutz beskyddare riksrådet Carl Fredrik Scheffer. Creutz stiftade även bekantskap med franska akademiker, lärda och filosofer i kretsen kring d'Alembert och Diderot och deras *Encyclopédie*. Bland dessa blev han särskilt fäst vid Jean-François Marmontel, som senare kom att beskriva honom som en av de vänner han älskat mest. I maj 1764, efter månader av sjuklighet, lämnade Creutz slutligen Paris och reste vidare via Lyon och Genève. Där besökte han Voltaire, som skildrade den svenske diplomaten i förtjusta

---

1 Castrén 1917, s. 63–70. Om Creutz liv och karriär som diplomat, se även Hultin 1913.

ordalag.² I ett brev till Madame Geoffrin i Paris menade Voltaire att det svenska riksrådet hade begått ett misstag då det sänt en man som Creutz till Spanien, ”till folk som gör autodaféer och kysser munkarnas armar”, i stället för att utnämna honom till minister i Frankrike. Voltaires omdöme om Spanien, där det var ”omöjligt” att ”göra gott”, återspeglade en syn som också skulle komma till uttryck hos Creutz.³

Även om Creutz litterära karriär tog slut i och med att den diplomatiska karriären började, var han en i hög grad litterär diplomat. Särskilt under sina första år utomlands, innan Creutz som svenskt sändebud i Frankrike blev en agent för det svenska hovets planer på en statsvälvning, hade han tid för litterära betraktelser. Från hans knappa två år i Spanien finns flera brev bevarade, vilka kan karakteriseras som reseskildringar. Detta gäller både hans brev till kanslipresidenten greve Clas Ekeblad från åren 1764–1766 och det berömda brevet till Marmontel från 1765, även känt som hans ”Lettre sur l’Espagne”. Det är dessa brev, samt de litterära, filosofiska och politiska dimensionerna i Creutz bilder av Spanien, som vi i det följande ska uppehålla oss vid, som exempel på hur den skrivande diplomaten överskrider gränsen mellan rapport och skönlitteratur, mellan politik och poesi.⁴

DET DIPLOMATISKA UPPDRAGET OCH RESESKILDRINGEN

Den tidigmoderna diplomaten kan karakteriseras som en professionell brevskrivare, ty allehanda korrespondens fyllde de diplomatiska agenternas morgnar och förmiddagar, och också den officiella och halvofficiella rapporteringen tog formen av depescher och brev. I Gustav Philip Creutz och många andra diplomaters fall är det just breven som ur litterär synvinkel är de mest intressanta. Creutz brev från Spanien, liksom senare breven från Frankrike, har två dimensioner: den ämbetsrelaterade och informativa, och den underhållande, litterära och vänskapligt konverserande. Diplomaternas

2 Hultin 1913, s. 149–160; Castrén 1917, s. 188–194; Marmontel 1999, s. 203–204, 302; Wolff 2019, s. 176.

3 ”Mr Le Comte de *Creutz*, Madame, était bien digne de vous connaître, il mérite tout ce que vous m’avez fait l’honneur de me dire de lui. S’il y avait un Empereur Julien au monde c’était chez lui qu’il devrait aller en ambassade, et non chez des gens qui font des auto da-fé et qui baisent la manche des moines. Il faut que la tête ait tourné au Sénat de Suède pour ne pas laisser un tel homme en France. Il y aurait fait du bien, et il est impossible d’en faire en Espagne.” *Voltaire till Marie Thérèse Geoffrin*, 21/5 1764, i Robert McNamee *et al.* red. 2008–; även Hultin 1913, s. 158–160. Samtliga översättningar av citat i denna artikel är författarens.

4 Creutz brev till kanslipresidenten 1763–1766 finns i Riksarkivet, *Diplomatica Hispanica*, vol. 15. Brevet till Marmontel publicerades första gången år 1786 i *Historisches Portefeuille*, vilket är den version som här använts. Brevet har tidigare analyserats i bl.a. Hultin 1911. Om dess publiceringshistoria, se nedan.

brev överlag har mycket gemensamt med den underhållande reselitteratur som under 1700-talet ofta tog formen av autentiska eller fiktiva brev från en given ort, såsom exempelvis Montesquieus *Lettres persanes*. Till diplomatens uppdrag hörde att beskriva det främmande landets politiska konstellationer och regering, men också landets och folkets karaktär, landets tillgångar och hur de kunde utnyttjas, kritiskt och nyktert men med ett perspektiv som naturligtvis också påverkades av den egna regeringens eventuella intressen.⁵

Creutz politiska uppdrag i Spanien var egentligen ganska ringa, eftersom Sveriges förbindelser med landet var anspråkslösa och ytliga. Snarare än föreskrifter om vad han behövde ta reda på om Spanien som land, om landskapen, folket och förhållandena där, innehöll hans instruktion varningar om vilka samtalsämnen han skulle undvika, såsom Sveriges förbindelser och nyligen slutna fred med Marocko, en stat som Spanien förhöll sig fientligt till. Creutz kom därför i sitt arbete i Madrid att koncentrera sig på att sätta sig in i förhållandena där och inom den europeiska diplomatin mer allmänt. Det visade sig vara svårt att få uppgifter om de spanska statliga angelägenheterna, runt vilka kung Karl III bevarade en hög sekretess, varför Creutz meddelanden om den politiska situationen blev förhållandevis torftiga, vilket han också själv beklagade sig över.⁶ I ett av sina brev från Madrid till Ekeblad våren 1765 menade Creutz att spanjorerna var okunniga, ensliga och reserverade, och att det var svårt att få upplysningar av dem. Exempelvis de engelska och holländska handelsmännen i Cádiz förstod mer av de spanska finanserna än spanjorerna själva.⁷ Utan att konsultera andra utlänningar med intresse för handel och samhälle var det hart när omöjligt att bilda sig en uppfattning om Spaniens tillstånd, om man inte reste till provinserna och kusten, där folk enligt Creutz redogörelse till riksdagen 1765 var mer öppenhjärtiga och begären drev dem till att dela med sig av sina kunskaper.⁸

Creutz var vid sin ankomst till Spanien redan en van resenär. Våren 1764 hade han fördröjt sin ankomst till Madrid och rest i maklig takt för att komma lägligt fram i juni vid den tid då kungen uppehöll sig vid sitt sommarresidens i Aranjuez. På så sätt kunde det nya sändebudet spara pengar och undvika besväret att först bo en tid i Madrid.⁹ Creutz reste alltså ned från Lyon, via Barcelona, Valencia, Murcia och Granada, trak-

-
- 5 Om reselitteratur och diplomaters brevskrivande, se Holm 2020, 112–113; Kinsley 2019; Osborne & Rubiés 2016, s. 321; Christensson 2001, s. 17–47; om Creutz brev, se Mary red. 1987, s. 11–28; Molander red. 1987; Molander Beyer 2005, s. LXXVII–LXXVIII.
  - 6 Hultin 1911, s. 114; Hultin 1913, s. 164–166; Castrén 1917, s. 201–203.
  - 7 Creutz till Ekeblad, Segovia 4/10 1764 samt Madrid 15/4 1765, Riksarkivet, Diplomatica Hispanica, vol. 15.
  - 8 Hultin 1911, s. 114–115.
  - 9 Creutz till Ekeblad, 22/3 1764, Riksarkivet, Diplomatica Hispanica, vol. 15.

Karl III, som också var kung över Neapel, regerade i Spanien under Creutz diplomatiska uppdrag där. Han genomförde administrativa reformer som fått honom att betraktas som en upplyst monark. Porträtt av Anton Raphael Mengs, graverat av Raffaello Morghen, 1790. New York Public Library.

ter som han skildrar med förtjusning i sitt brev till Marmontel. Liksom det franska Languedoc är Katalonien en odlad och tilltalande trakt och dess invånare flitiga och spirituella. I Barcelona går till och med hantverkarna, vilka Creutz säger vara ättlingar till morerna, efter dagens arbete på operabalen, där de roar sig klädda i fantasifulla masker.¹⁰ Valencia tjsar besökaren genom sin naturskönhet, trots att dess många palats visar sig vara munkkloster, och orten beskrivs av Creutz som en jordens trädgård på en vacker och oändlig slätt.¹¹ Vid bergets fot står prunkande trädgårdar med bäckar och med lundar av granatäppelträd, lagerbuskar och apelsinträd, där skuggan ger svalka, vattnet porlar, träden doftar och marken är täckt av lavendelblom, hyacint, rosor och nejlikor. ”Allt detta framkallar dessa ljuvliga känslor man i ungdomen upplever den första gång man läser en roman och som man efter att ha blivit mer sansad och mindre lycklig misströstar om att någonsin mer få känna”, konstaterar Creutz i sina brev till Ulrik Scheffer, Ekeblad och Marmontel.¹²

Hos denna brevskrivare som bara några år tidigare ägnat sig åt pastoraldiktning och komponerat en episk kärleksidyll är det just provinserna, den friska landsbygden, trädgårdarna, naturen och lustslotten med springbrunnar och grönska som är föremålen för de mest hänfödda och livligaste beskrivningar med ett visst litterärt värde. Detta syns också i Creutz lite senare skildringar av trädgårdsanläggningarna i San Ildefonso, där kungen jagar, åtta mil norr om Madrid. San Ildefonsos trädgårdar beskriver Creutz som förtrollande, planterade i branterna av Sierra de Guadarrama, vars topp är ständigt snöbelagd. Trädgårdarnas springbrunnar är enligt Creutz till och med vackrare än sina franska förebilder i Versailles och i Marly. Också slottet i Aranjuez, där floden Tajo gör en kaskad under palatsets fönster, är ett ljuvligt ställe, där konsten och naturen triumferar och där stora träd, planterade av Karl V, ger en uppfriskande skugga.¹³

De torra Kastilien och La Mancha avfärdar Creutz däremot som en förödelsens värld, med rysliga berg och en ocean av sand så långt ögat når, utan städer, utan grönska och utan skugga, i en olidlig värme där endast vilan ger någon tröst. Mitt i denna ödemark ligger Madrid, dit Creutz hade anlant på midsommardagen 1764 och där han kom att stanna i knappa två år. Av denna stad är intrycken mer motstridiga, speglade konflikten mellan Creutz filosofiska ideal och hans sympati för den hederliga spanjo-

10 Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 625.

11 Creutz till Ulrik Scheffer, 8/7 1764, Riksarkivet, *Diplomatica Hispanica*, vol. 15.

12 ”Tout cela excite en vous ces sensations délicieuses, que la jeunesse éprouve à la première lecture des romans, & que l’homme devenu plus sensé & moins heureux est désespéré de ne plus ressentir.” Creutz till Marmontel 1765, i Creutz 1786, s. 626; angående de andra breven se även Castrén 1917, s. 200.

13 Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 628–629; även Castrén 1917, s. 204.

ren, trots alla dennes svagheter.¹⁴ Hos Creutz, som mindes Paris salonger med saknad, framstår Spanien tydligt som den upplysta världens motpol.

DEN UPPLYSTA VÄRLDENS MOTPOL

Creutz beskriver efter sin ankomst till Madrid staden som försedd med breda stenlagda gator med vackra perspektiv ("*bien percée*") och prydda med helgon och fontäner. Alla hus är stora och rymliga och har balkonger med vackra flickor som sjunger *seguidillas*.¹⁵ Till en början är också Creutz omdömen om monarken och hans ministär övervägande positiva. I ett brev till kanslipresident Ekeblad i början av augusti 1764 beskriver Creutz hur Spanien förändrats sedan kung Karl III:s trontillträde 1759. Tidigare, under Ferdinand VI, styrdes Spanien av statsministrarna. Drottning Barbaras smak för yppighet utblottade alla kassar, skuld lades på skuld och det bördiga Kastilien blev en ödemark. Karl III däremot vill granska allt själv, hushålla med statens finanser och återställa ordningen i förvaltningen.¹⁶ För sin vän Marmontel förklarar Creutz att Karl III är en stor konung, som styrt med stadig hand, återupprättat ordningen inom militärväsendet, låtit bygga fina vägar, förskönat huvudstaden, betalat sin föregångares skulder och krossat inkquisitionen.¹⁷ Till sin egen regering meddelar Creutz emellertid att kungen har falska idéer om äran och har velat göra sig odödlig genom kostsamma byggnadsprojekt.¹⁸ El Escorial framställs i brevet till Marmontel som enkelt och majestätiskt, men också dystert sublimt: kungen bor där omgiven av munkar, böcker och döda monarkers gravar. Biblioteket ser Creutz som anmärkningsvärt snarast för dess grekiska och arabiska handskrifter, varmed han skapar en försynt kontrast till den katolska religiösa kultur som i övrigt genomtränger allt annat i den omgivning han återger.¹⁹

Efter ett tag förefaller Creutz optimism tydligt att ha avtagit. Hans frustration över tillvaron i Spanien verkar ha ökat särskilt efter att han sommaren 1765 av Ekeblad förespeglats möjligheten att komma till Paris, ljusets stad där han hade sina nya filosofiska vänner och bekanta. Men redan tidigare, i april samma år, hade han skrivit till Ekeblad att mörkret är rikets verkliga tillstånd. Hans föregångare på ministerposten har lämnat otillräckliga arkiv, och Creutz försöker få information av de lokala invånarna, som är ännu mer ovetande än han själv. Det är därför svårt att hitta något intressant

14 Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 626–627.

15 Creutz till Ulrik Scheffer, 8/7 1764, Creutz till Marmontel, 1765 i Creutz 1786, s. 627.

16 Creutz till Ekeblad, 9/8 1764, Riksarkivet, Diplomatica Hispanica, vol. 15.

17 Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 627–628.

18 Creutz depesch, 17/6 1765, Riksarkivet, Diplomatica Hispanica, vol. 14, cit. i Castrén 1917, s. 201.

19 Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 628–629.

Vy från Aranjuez. Teckning av Domingo de Aguirre, graverad av Juan Barcelon 1775. Sächsische Landesbibliothek, Dresden.

att berättas: statens hemligheter är ogenomträngliga, och inte ens kvinnornas intriger är till någon hjälp vid hovet.²⁰ Också Madrid framstår nu som ett olidligt ställe, hett och utan någon svalka att tala om, då endast en liten, nästan oförmärkt rännil till flod flyter genom staden. Sällskapslivet är torftigt. På assembléerna – det vill säga societetslivets sammankomster – är det tyst och trist, och våningarna är illa upplysta. Mitt bland hundra personer lämnas nykomlingen helt åt sig själv. Spanjorerna är ärliga, kyliga, misstänksamma, fulla av vidskepelse och omöjliga att leva med då de inte vill ha något främmande. Creutz umgås därför med andra diplomater och andra utlänningar, bland dem författaren och entreprenören Beaumarchais, som råkade uppehålla sig i Madrid flera månader 1764.²¹

20 Creutz till Ekeblad, Madrid 15/5 1765, Riksarkivet, Diplomatica Hispanica, vol. 15.

21 Creutz till Ekeblad, Segovia 4/10 1764, samt Madrid 27/6 1765, Riksarkivet, Diplomatica Hispanica, vol. 15; Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 627, 629–630; även Castrén 1917, s. 205–208.

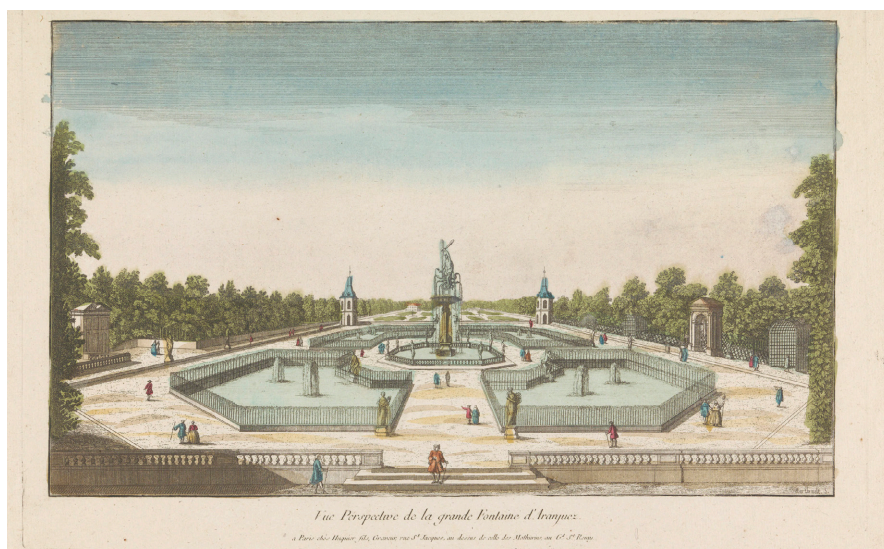

Utsikt över El Escorial i Madrid, cirka 1770. Gravyr av Jean-François Daumont. Rijksmuseum, Amsterdam.

Då Creutz år 1765 skrev sitt långa brev till Marmontel hade han inte bara umgåtts med den blivande fadern till Figaro utan också hunnit samla och fixera sina negativa uppfattningar om Spanien. I brevet till den franske filosofen presenteras Spanien i termer som är frånstötande för den upplyste läsaren. Där ligger människosläktet tusen år efter i utvecklingen, invånarna lever i mörker och i den skamligaste okunnighet, stolta över sin blindhet, tankens och handlingens frihet föraktas, och så vidare. Folket försmäktar, krossat av vidskeplighetens, det vill säga katolska kyrkans, enorma tyngd och av maktens godtycklighet, förklarar Creutz.²² Spanien framstår härmed, sannolikt avsiktligt, som Paris och Frankrikes men också Sveriges motsats: Pyrenéerna är, enligt Creutz, den upplysta världens gränsverk, som filosofin aldrig kunnat ta sig över. Ju mer avskräckande Spanien ter sig, som desto mer upplyst bör Creutz andliga hemland framstå.

Det finns moraliska dimensioner i dessa omdömen. Det sedliga förfallet i Madrid är stort enligt Creutz, och människorna där är kortväxta och lata, till den grad att "den nuvarande generationen påminner om en ras av stympade dvärgar; det är visst

22 Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 624–625, 629–630.

Den stora springbrunnen i Aranjuez. Fontänerna gav svalka i hetten. Gravyr av Jacques Gabriel Huquier 1760. Rijksmuseum, Amsterdam.

jordens fulaste folk”.²³ De högadliga besöker inte sina förläningar utan sjunker ihop under tyngden av sin egen onyttighet och åker omkring i nesliga vagnar prydda med mässingsbitar. Lyxen äter upp deras enorma inkomster. Varje kvinna har en älskare som kallas *cortejo*.²⁴ ”Det räcker att det är en *maskulin* varelse, något annat granskas inte”, konstaterar Creutz torrt.²⁵ Hänförelsen, känslorna, ömheten och kärlekens fröjder struntar man i för att endast söka njutningen, kärlekens trängtan och sömn, något som kanske är främmande för författaren till de erotiskt lekfulla ”Atis och Camilla” och ”Daphne”. Kvinnorna dansar fandango, en trånande dans som enligt Creutz uppfunnits i en seralj. Den spanska musiken är ”nyckfull men tjusande”.²⁶ I provinserna däremot är sederna rena, bönderna stolta och sparsamma, kvinnorna vackra och an-

23 ”La génération presente ressemble à une race de nains estropiés : c’est bien le sang le plus laid de la Terre.” Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 629–630.

24 Creutz till Ekeblad, 27/6 1765, Riksarkivet, Diplomatica Hispanica, vol. 15; Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 627, 629–630.

25 “[...] il suffit que ce soit un être masculin, le reste n’est pas sujet à l’examen.” Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 630.

26 ”La musique, toute Espagnole, est capricieuse, mais charmante.” Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 630–631.

språkslösa. Flickorna sjunger naiva *seguidillas* som ”ger en uppfattning om guldåldern”, ett virgilianskt tema som poeten kände väl. Folket är generöst, milt, känsligt, till och med arbetsamt. Bonden är ädel som *el toreador*, och imponerad av tjurfäktingarna beskriver Creutz dessa som värdiga de gamla romarna.²⁷

Creutz nordliga blick på Spanien följer i många avseenden upplysningstidens stereotyper. Den har också tydliga inslag av samtida klimatteori. Enligt Creutz är spanjorerna lata och indolenta, vilket gör landet fattigt.²⁸ I värmen dämpar orörligheten och vilan alla livliga sinnestörelser. Passionernas tystnad är lag och polis; spanjorerna är ett slumrande folk med hederliga drömmar.²⁹ Under sommaren är den brännande hettan outhärdlig och får Creutz att känna att han håller på att förkolnas eller mumifieras så fort han går ut.³⁰ I motsats till hur det är i andra, nordligare länder tröstar sommaren inte spanjoren, för hettan får allting att vissna:

Går man ut förintas man, och hemma fastnar man i en matthet och nedslagenhet som förgör till och med själens energi. Jag förlåter invånarna i dessa förfärliga klimat deras tröghet, men jag förlåter inte dem som fastställt tidpunkten för prinsens av Asturien högtidligheter [det vill säga förmålning] till augusti månad. Det kommer att bli en verklig plåga att delta, och vi kommer alla att komma därifrån rostade eller förbrända till aska.³¹

Creutz saknade grönskan på Stola och Mariedal. Han skattade sig lycklig över att själv vara född i ett land med tempererat klimat ”där luftens svalka stärker kroppen och där det ännu finns människor som förstår att sätta värde på vänskapen och dygden”, som han skrev i en hyllning till sin välgörare Ekeblad.³² Liksom Marmontel senare kom att påpeka, förbigick Creutz aldrig ett tillfälle att hylla sitt fädernesland,

27 ”Leurs danses & leurs chansons appelées Seguedillas ont je ne sais quoi de naïve [sic], de séduisant, qui enleve & qui donne une idée de l’âge d’or”, Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 629.

28 Creutz till Ekeblad, Madrid 15/4 1765, Riksarkivet, *Diplomatica Hispanica*, vol. 15.

29 ”C’est un peuple assoupi qui ne fait que des rêves honnêtes.” Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 632.

30 Creutz till Ekeblad, Madrid 27/6 1765, Riksarkivet, *Diplomatica Hispanica*, vol. 15.

31 ”Les ardeurs de l’été flettrit [sic] tout ici. Si l’on sort on est anéanti, et chez soi l’on reste dans un [sic] langueur et un abattement qui détruit l’énergie de l’âme même. Je pardonne aux habitans de ces terribles climats leur indolence, mais je ne pardonne pas à ceux qui ont fixé le tems de [sic] fêtes du Prince des Asturies au mois d’Août. Ce sera une vraie calamité d’y assister et nous en sortirons tous calcinés, ou réduits en charbon.” Creutz till Ekeblad, Madrid 27/6 1765, Riksarkivet, *Diplomatica Hispanica*, vol. 15.

32 ”Je benis le ciel de m’avoir fait naître sous un ciel doux et temperé, où la beauté des paysages rejouit la vue, la fraîcheur de l’air fortifie les corps et où il est encore des hommes qui connoissent le prix de l’amitié et de la vertu [...]” Creutz till Ekeblad, Madrid 27/6 1765, Riksarkivet, *Diplomatica Hispanica*, vol. 15.

då han inte hyllade friheten.³³ Ty, som Creutz observerar då han beskriver Galicien och Asturien som mindre heta trakter, där lagarna ännu har någon auktoritet och där jordbruket, bergsnäringen och sjöfarten blomstrar, är det inte bara klimatet utan också friheten som gör människorna lyckliga: ”Man ser ju hur friheten överallt där hon kastar sin skugga uppfriskar den utmattade naturen och människorna övervinner sin kraftlöshet.”³⁴

CREUTZ SPANIEN SOM LITTERÄRT ÄMNE

Creutz helhetsomdöme om Spanien var trots allt positivt, åtminstone om vi får tro hans egen taktfulla utsaga. I ett brev till Ekeblad daterat den 20 februari 1766, troligen det sista från Spanien, uttryckte Creutz sin stora tillfredsställdhet med den spanska regeringen och den vänlige Karl III:s hov. Han sade sig minnas Spanien med tacksamhet för alla artigheter han där fått emottaga.³⁵ Den 8 mars 1766 avreste han så till Paris för att överta beskickningen där.³⁶ Om den ytliga förnöjelsen var det sista intrycket från Madrid så kanske även tiden förgyllde minnena. Hans skildringar av Spanien skulle få en fortlevnad, inte bara i det brev han skrev till Marmontel 1765, utan också i den saga, *Eremiterne i Murcia*, som Marmontel författade utgående från Creutz berättelser om Spanien.

Creutz ”Lettre sur l’Espagne” till Marmontel blev känt i både Frankrike och Sverige, men också i andra delar av Europa, och kan betraktas som ett exempel på tidens filosofiska reselitteratur. Enligt en formulering hos Marmontel ska Creutz ha sänt honom fler än ett brev. Marmontel uppskattade det som sedan blev känt som Creutz ”Lettre sur l’Espagne” så mycket att han läste upp det i Franska akademien.³⁷ Vissa av formuleringarna i brevet till Marmontel ingår också, med smärre variationer, i andra brev från Creutz. Början av beskrivningen av Spanien återfinns exempelvis i Creutz brev till kronprins Gustaf, skrivet i början av år 1765, där inledningen är en annan och vissa frigjorda formuleringar saknas.³⁸ Det torde inte kunna fastställas med säkerhet vilketdera som skrevs först. Året efter Creutz död, som inträffade 1785, utkom brevet till Marmontel i sin helhet, inklusive de inledande och avslutande personliga raderna till vännen, i tidskriften *Historisches Portefeuille*, som utgavs i Wien och i flera andra

33 Marmontel 1999, s. 203, 302.

34 ”On voit bien que partout où la Liberté jette son ombre elle rafraichit la nature extenuée, & les hommes sortent de leur anéantissement.” Creutz till Marmontel, 1765, i Creutz 1786, s. 625.

35 Creutz till Ekeblad, Madrid 20/2 1766, Riksarkivet, Diplomatica Hispanica, vol. 15.

36 Castrén 1917, s. 212.

37 “[...] dans ses lettres [...]”, Marmontel 1801, s. 3; Vising 1910, s. 315; Hultin 1911, s. 116.

38 Publicerat i Proschwitz red. 1986, s. 32–34; se även Hultin 1911, s. 119–120.

tyska städer. Några årtionden senare, år 1840, publicerades brevet i Sverige av Peter Wieselgren i hans stora källutgåva över det delagardieska arkivet, då utan de personliga hälsningarna. Wieselgren var tydligen inte medveten om den tyska publikationen, för han lät förstå att brevet dittills skulle ha varit otryckt. Flera handskrivna avskrifter fanns vid det laget i Sverige på diverse bibliotek. Under det sena 1700-talet och tidiga 1800-talet var det fortfarande vanligt att omtyckta brev kopierades och cirkulerades för hand, liksom under tidigare årtionden och sekel. Wieselgren sadess ha fått brevet i en kopia skriven av bergsrådet N. Dahlberg. Den stympade versionen av brevet, utan hälsningarna i början och i slutet, publicerades sedan på nytt av Johan Vising i *Revue hispanique* år 1910.³⁹

Creutz skildringar av Spanien fick, som sagt, därtill ett litterärt eftermäle hos Marmontel i dennes saga *Eremiterne i Murcia*, där Creutz får agera både berättare och huvudperson i en spansk kärlekshistoria. I sin prolog nämner Marmontel att Creutz i sina brev skildrat Spanien ”som ett romantiskt land”, enligt den svenska översättningen ”såsom et Arcadien”. Efter sin återkomst till Paris ska han ha gett Marmontel än mer detaljerade och entusiastiska beskrivningar av detta.⁴⁰ I sagan träffar Creutz i en by nära Carthagena en eremit som visar sig vara olyckligt förälskad, och den långa spanska berättelsen, kryddad med inslag om Sverige, avslutas med att Creutz återförenar de älskande. Berättelsen bjuder på en dubbel exotism, där det nordliga och upplysta Sverige och det av passionerna fångslade sydliga Spanien framstår som varandras motpolar. Marmontels saga är väl till största delen alldeles fiktiv, men den ger eko åt vissa av Creutz vittnesmål. Publicerad i början av 1790-talet, några år efter Creutz bortgång och efter franska revolutionens utbrott, är det framför allt en hyllning till Marmontels döde vän, den hjälpsamme och empatiske svenske patrioten med ett känslösamt hjärta. Reselitteraturen, liksom dess *spin-offs* i olika genrer, handlar nämligen alltid minst lika mycket om betraktarens eget land och värderingar som om det land som formellt beskrivs.

AVSLUTNING

För att vara skrivet av en diplomat är Creutz ”Lettre sur l’Espagne” och hans brev till Ekeblad och Scheffer anmärkningsvärt fattiga på politiska uppgifter, dels för att Creutz politiska uppdrag i Spanien inte var så betydande, dels på grund av svårigheten att inhämta någon kunskap om de spanska statshemligheterna. Den politiska dimen-

39 Wieselgren red. 1840, s. 17–25; Hultin 1911, s. 120–122; Vising 1910, s. 314, 316–321.

40 ”comme un pays romantique”, Marmontel 1801, s. 3; sv. övers. Marmontel 1799, s. 2. Novellen hade ingått i veckotidskriften *Mercur de France* i tre delar, 2/7 1791, 6/8 1791 och 3/9 1791. Se även Delhoume-Sanciaud 2016, s. 478–479.

sionen framträder bara enstaka gånger, som då Creutz berättar om det vapenstillestånd Spanien ingått med Marocko.⁴¹ De politiska och samhällliga idéerna är dock tydligare närvarande i form av vissa värderingar förknippade med Creutz uppriktiga tro på upplysning och frihet. Särskilt då han skriver till encyklopedisten Marmontel i Paris positionerar han sig som en upplyst betraktare, med för upplysningsfilosofin typiska fördomar gällande den katolska kyrkan, den föregivna spanska lättjan och människornas uppgivenhet under traditionernas ok. Creutz är också påverkad av klimatteori och uppfattningar om hur överdriven hetta gör människan överksam.

Framför allt har breven tydliga litterära kvaliteter, i högre grad än Creutz senare brev från Paris, vilka han ofta skrev i akut brådska. Breven till Marmontel och kronprinsen omfattar idylliska, nästan pastorala skildringar av Spaniens provinser och landsbygd, där det porlande vattnet, trädgårdarna, den doftande grönskan och blomorna lyfts fram på ett sätt som retar sinnen. Creutz utnyttjar också skickligt kontraster, motsatser och rytmskiften i sin text.

Liksom ofta är fallet med diplomater som inte själva väljer sin placeringsort hamnade Creutz i Spanien genom något av en slump. Han skrev inte om Spanien för att han trivdes där, utan för att det var den plats han råkade befinna sig på, och då han skrev använde han sig av traditionella retoriska stilmedel. Det som ger hans reseskildringar från Spanien ett alldeles särskilt intresse är intertextualiteten dels mellan breven till de olika mottagarna, i vilka han kopierar sig själv, vissa fraser och viktiga teman, dels mellan brevet till Marmontel och dennes saga om eremiterna i Murcia. Den nordiska resenären och betraktaren greve Creutz blir genom denna saga en del av det litterära Spanien i det fransktalande Europa och på samma gång en litterär figur i sig.

---

41 Creutz till Ekeblad, El Escorial 15/10 1765, Riksarkivet, *Diplomatica Hispanica*, vol. 15.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Arkiv

Riksarkivet

Diplomatica Hispanica, vol. 14–15.

Litteratur

- Castrén, Gunnar 1917. *Gustav Philip Creutz*, Stockholm & Borgå: Albert Bonnier & Holger Schildt.
- Christensson, Jakob 2001. *Konsten att resa. Essäer om lärda svenska resenärer*, Stockholm: Atlantis.
- Creutz, Gustav Philip 1786. "Ungedruckter Brief, von dem verstorbenen Grafen G. Ph. Creutz, v. J. 1765", *Historisches Portefeuille, zur Kenntniss des gegenwärtigen und vergangenen Zeit*, 15:1, s. 624–632.
- Delhoume-Sanciaud, Monique 2016. "Jean-François Marmontel, intermédiaire culturel entre la France et la Suède?", *Dix-huitième siècle*, 48, s. 461–480.
- Holm, Sophie 2020. *Diplomatins ideal och praktik. Utländska sändebud i Stockholm 1746–1748*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten.
- Hultin, Arvid 1911. "Gustaf Filip Creutz' Lettre sur l'Espagne", i *Historiska uppsatser tillegnade Magnus Gottfrid Schybergson på hans sextioårsdag den 26 november 1911*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 111–126.
- Hultin, Arvid 1913. *Gustaf Filip Creutz. Hans levnad och vittra skrifter*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Kinsley, Zoë 2019. "Travelogues, Diaries, Letters", i Nandini Das & Tim Youngs red., *The Cambridge History of Travel Writing*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 408–422.
- Marmontel, Jean-François 1799. *Eremiterne i Murcia. Moralisk Berättelse Af Marmontel Efter Grefve Creutz. Öfversättning*, [Stockholm]: And. Jac. Nordström.
- Marmontel, Jean-François 1801. "Les Solitaires de Murcie", i Marmontel, *Nouveaux contes moraux*, vol. IV, Paris & Strasbourg: J.-B. Garnery & Maradan & Frères Levrault, s. 1–123.
- Marmontel, Jean-François 1999. *Mémoires*, utg. Jean-Pierre Guicciardi & Gilles Thierriat, Paris: Mercure de France.
- Mary, Georges red. 1987. *Un Ambassadeur à la Cour de France. Le Comte de Creutz. Lettres inédites à Gustave III 1779–1780*, Göteborg & Paris: Universitas Regia Gothoburgensis & Jean Touzot.
- McNamee, Robert et al. red. 2008–. *Electronic Enlightenment Scholarly Edition of Correspondence*, University of Oxford. <https://doi.org/10.13051/ee:doc/voltfrVF1110384a1c>. Hämtad 17/5 2022.
- Molander, Marianne red. 1987. *Le Comte de Creutz. Lettres inédites de Paris 1766–1770*, Göteborg & Paris: Universitas Regia Gothoburgensis & Jean Touzot.

- Molander Beyer, Marianne 2005. "Introduction", i Comte de Creutz, *La Suède & les Lumières. Lettres de France d'un Ambassadeur à son Roi (1771-1783)*, Paris: Michel de Maule, s. XVII-LXXXI.
- Osborne, Toby & Joan-Pau Rubiés, 2016. "Introduction: Diplomacy and Cultural Translation in the Early Modern World", *Journal of Early Modern History*, 20, s. 313-330.
- Proschwitz, Gunnar von red. 1986. *Gustave III par ses lettres*, Stockholm & Paris: Norstedts & Jean Touzot.
- Vising, Johan 1910. "Lettre du comte G. Ph. Creutz", *Revue hispanique*, XXIII, 63, s. 314-321.
- Wiselgren, P. red. 1840. *Delagardiska archivet, eller Handlingar ur Greff. Delagardiska Bibliotheket på Löberöd*, 13, Lund: Lundbergska Boktryckeriet.
- Wolff, Charlotta 2019. "'Un admirateur des philosophes modernes.' The networks of Swedish ambassador Gustav Philip Creutz in Paris, 1766-1783", i Chloe Edmondson & Dan Edelstein red., *Networks of Enlightenment. Digital approaches to the Republic of Letters*, Liverpool: Voltaire Foundation, s. 173-200.